

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه تاریخ و باستان شناسی

جهت اخذ مدرک کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش: تاریخ اسلام

عنوان:

طاهر ذوالیمینین و بررسی ساختار حکومت طاهریان

استاد راهنما:

دکتر نعمت اله احمدی نسب

استاد مشاور:

دکتر فیاض زاهد

پژوهشگر:

مرتضی حسنی مقدم

بهار ۱۳۹۱

تقدیم به : روح بزرگ پدرم
که یاد و خاطرش همیشه آرام بخش وجود م می باشد.

و تقدیم به: **مادر** دلسوزم
که عمر و جوانیش را وقف رشد و اعتلای فرزندانش نمود.

و تقدیم به: **همسر** مهربانم
که مشوق من در ادامه تحصیل بود.

با تقدیر و سپاس از:

- استاد راهنمای بزرگوارم جناب آقای دکتر نعمت‌اله احمدی نسب که در تمام مراحل تدوین پایان‌نامه از کمکها و راهنماییهای بیدریغشان بهره‌مند گشتم
- استاد عزیزم، جناب آقای دکتر فیاض زاهد که مشاورت مرا بر عهده گرفتند
- مدیر محترم گروه تاریخ و باستانشناسی سرکار خانم دکتر بهروزی که ما را در انجام این رساله یاری نمودند.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب مرتضی حسینی مقدم دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد تا پیوسته به شماره دانشجویی ۸۹۵۰۴۴۴۰۵۴۹ در رشته سازمان رفتار که در تاریخ ۱۳۹۱/۲/۱۷ از پایان نامه خود تحت عنوان : طاهر ذوالعینین و بررسی ساختار حکومت طاهریان با کسب نمره ۱۸ و درجه عالی دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم :

۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه ، کتاب ، مقاله و ...) استفاده نموده ام ، مطابق ضوابط و رویه های موجود ، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام .

۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح ، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است .

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل ، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب ، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم ، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم .

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود ، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت .

نام و نام خانوادگی : مرتضی حسینی مقدم

تاریخ و امضاء :

۹/۱۳/۱۳

بسمه تعالی

در تاریخ ۱۳۹۱/۲/۱۷

دانشجوی کارشناسی ارشد آقای مرتضی حسنی مقدم از پایان نامه خود دفاع

نموده و با نمره ۱۸ به حروف **هجده** و با درجه **عالی** مورد

تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

بسمه تعالی

دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران مرکزی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

XX

(این چکیده به منظور چاپ در پژوهش نامه دانشگاه تهیه شده است)

نام واحد دانشگاهی: تهران مرکزی	کد واحد: ۱۰۱	کد شناسایی پایان نامه: ۱۰۱۲۱۱۰۳۹۰۱۰۱۴
عنوان پایان نامه: طاهر ذوالیمینین و بررسی ساختار حکومت طاهریان		
نام ونام خانوادگی دانشجو: مرتضی حسنی مقدم	تاریخ شروع پایان نامه: ۹۰/۳/۵	تاریخ اتمام پایان نامه: ۹۱/۲/۱۷
شماره دانشجویی: ۸۹۰۶۶۶۵۶۹۰۰	رشته تحصیلی: تاریخ اسلام	
استاد / استاذان راهنما: دکتر نعمت اله احمدی نسب استاد / استاذان مشاور: دکتر فیاض زاهد		
آدرس: لرستان، شهرستان کوهدشت، بخش کونانی، بساط بگی، پلاک ۲۲. تلفن: ۰۹۱۲۴۴۵۶۹۵۲		
چکیده پایان نامه (شامل خلاصه ، اهداف ، روشهای اجرا و نتایج به دست آمده): در تحقیق انجام گرفته با عنوان طاهر ذوالیمینین و بررسی ساختار حکومت طاهریان، بیشتر سعی بر شناخت این حکومت و بنیانگذار این سلسله می باشد حکومت طاهریان خراسان اولین حکومت نیمه مستقل ایران، بعد از ۲۰۰ سال سلطه اعراب بر این سرزمین می باشد که در نتیجه اقدامات طاهربن حسین شکل گرفته است. این فرد پس از آنکه در سال ۲۰۵ توانست امارت خراسان را از خلیفه عباسی (مأمون) دریافت کند، دو سال بعد از آن به سال ۲۰۷ م نام خلیفه را از خطبه انداخته و این چنین استقلال خود از خلافت عباسی را اعلام نمود. بعد از مرگ طاهر حکومت خراسان بنا به دلایلی تا بیش از نیم قرن در بین فرزندان او همچنان موروثی بود تا اینکه سرانجام یعقوب لیث صفاری در سال ۲۵۹ هـ با فتح نیشابور به عمر این حکومت پایان داد. حاکمان طاهری هر چند به ظاهر از خلفای عباسی تبعیت می کرد، اما در امور داخلی خود کاملاً مستقل بودند به شکلی که حتی به تقویت آداب و رسوم و آیین ملی خود می پرداختند و برای خود جانشین تعیین می کردند. - هدف از این تحقیق شناختی بیشتر حکومت طاهریان خراسان از هنگام شروع کار آن تا زمان سقوط آن توسط یعقوب لیث صفاری می باشد. همچنین بررسی کار شرطگان طاهری بغداد که تا سال ۳۰۰ این منصب را دارا بوده اند از دیگر اهداف تحقیق می باشد. - روش تحقیقی ما توصیفی و تحلیلی با تکیه بر منابع اولیه تاریخی می باشد. نتایج: کاهش نفوذ خلفای عباسی در سرزمین ایران به دنبال شکل گیری حکومت طاهریان ، در دست گرفتن مقام شرطگی بغداد به وسیله ایرانیان، توجه بیشتر به علم و ادب و دانش و همچنین زنده کردن آداب و رسوم و آیین های ملی ایران، باز کردن راه پیشرفت حکومتهای ایرانی مانند صفاریان و سامانیان و مهمتر از همه گذاشتن اولین سنگ بنای استقلال نسبی ایران پس از ورود اعراب، از مهمترین نتایج تشکیل حکومت طاهریان خراسان به حساب می آیند.		

تاریخ و امضا:

مناسب است

مناسب نیست

نظر استاد راهنما برای چاپ در پژوهش نامه دانشگاه

عنوان صفحه

چکیده	۱
مقدمه	۲

فصل اول: کلیات تحقیق

(۱-۱) بیان مسأله	۵
(۲-۱) اهمیت تحقیق و انگیزه انتخاب آن	۶
(۳-۱) اهداف تحقیق	۶
(۴-۱) سوالات یا فرضیه‌های تحقیق	۷
(۵-۱) قلمرو تحقیق	۷
(۶-۱) روش تحقیق	۸
(۷-۱) محدودیت‌ها و مشکلات	۸
(۸-۱) پیشینه تحقیق	۸
(۹-۱) نقد و بررسی منابع	۹

فصل دوم: پیشینه و خاستگاه طاهریان

(۱-۲) نگاهی بر پیشینه تاریخی خراسان تا زمان ظهور طاهریان	۱۵
(۲-۲) اصل و تبار طاهریان	۲۳
(۳-۲) آغاز کار خاندان طاهری	۲۵
(۴-۲) مصعب بن زریق	۲۷
(۵-۲) حسین بن مصعب	۲۸

فصل سوم: زندگی طاهر بن حسین تا پیش از امیری خراسان

(۱-۳) زندگی طاهر بن حسین، تولد - کودکی - نوجوانی	۳۲
(۲-۳) آغاز کار طاهر بن حسین	۳۵
(۳-۳) اختلاف میان امین و مأمون	۳۶
(۴-۳) نبرد طاهر بن حسین با علی بن عیسی بن ماهان	۳۸

- ۴۵..... (۳-۵) وجه تسمیه طاهر به ذوالیمینین
- ۴۷..... (۳-۶) طاهر ذوالیمینین و فتح بغداد
- ۵۱..... (۳-۷) قتل امین
- ۵۴..... (۳-۸) اعزام طاهر به رقه
- ۵۷..... (۳-۹) عزیمت مأمون از خراسان به بغداد

فصل چهارم: دولت طاهریان در خراسان

- ۶۳..... (۴-۱) طاهر بن حسین و بنای حکومت نیمه مستقل طاهریان
- ۶۳..... (۴-۱-۱) علل واگذاری حکومت خراسان به طاهر
- ۶۸..... (۴-۱-۲) اقدامات طاهر در خراسان
- ۷۲..... (۴-۱-۳) علل عصیان طاهر بر خلیفه و مرگ او
- ۷۵..... (۴-۱-۴) خصوصیات طاهر بن حسین
- ۷۷..... (۴-۲) حکومت طلحه بن طاهر
- ۸۱..... (۴-۳) عبدالله بن طاهر بن حسین
- ۸۳..... (۴-۳-۱) اقدامات نظامی عبدالله بن طاهر در رقه و مصر
- ۸۵..... (۴-۳-۲) اقدامات عبدالله بن طاهر در مقام امیری خراسان
- ۹۳..... (۴-۴) طاهر بن عبدالله
- ۹۶..... (۴-۵) علویان طبرستان
- ۹۹..... (۴-۶) قدرت یابی یعقوب و تشکیل حکومت صفاریان
- ۱۰۲..... (۴-۷) محمد بن طاهر
- ۱۰۶..... (۴-۸) علل سقوط طاهریان

فصل پنجم: طاهریان در مقام شرطگی بغداد

- ۱۰۹..... (۵-۱) مقام شرطگی بغداد در بین خاندان طاهری
- ۱۱۰..... (۵-۲) اسحاق بن ابراهیم بن مصعب

۱۱۳	(۳-۵) محمد بن اسحاق
۱۱۴	(۴-۵) محمد بن عبدالله بن طاهر
۱۱۷	(۵-۵) عبیدالله بن عبدالله بن طاهر
فصل ششم: اوضاع اداری و فرهنگی طاهریان:		
۱۲۳	(۱-۶) اوضاع اداری و فرهنگی طاهریان
۱۲۴	(۲-۶) روابط طاهریان با خلفا
۱۲۹	(۳-۶) دیوانسالاری
۱۳۰	(۱-۳-۶) دیوان خراج
۱۳۲	(۲-۳-۶) دیوان رسایل یا انشاء
۱۳۴	(۳-۳-۶) دیوان مظالم
۱۳۵	(۴-۳-۶) دیوان برید
۱۳۷	(۵-۳-۶) دیوان سپاه
۱۴۰	(۴-۶) آیین سیاست و مملکتداری طاهریان
۱۴۴	(۵-۶) طاهریان و مذاهب اسلامی
۱۴۷	(۶-۶) جایگاه علم و ادب در حکومت طاهریان
۱۵۱	(۷-۶) طاهریان و مذاهب اسلامی
۱۵۵	نتیجه‌گیری
۱۵۷	منابع
۱۶۴	ضمائم
۱۷۴	چکیده انگلیسی

چکیده:

بعد از آنکه اعراب توانستند بر حکومت ساسانیان غلبه نمایند، تلاش مردان این سرزمین برای کسب استقلال مجدد چندین قرن به طول انجامید تا اینکه سرانجام فردی به نام طاهر بن حسین در اوایل قرن سوم هجری توانست حکومت نیمه مستقلی را در خراسان شکل دهد و به این شکل اولین گام برای کسب استقلال را بردارد. حکومت طاهریان خراسان حدود نیم قرن به طول انجامید و در این مدت ارتباط تنگاتنگی با خلافت عباسی داشت و خلفا آنان را دست نشانده خود می‌دانستند و به چشم یک حکومت مستقل به آن نگاه نمی‌کردند. با این حال این حکومت در امور داخلی خود کاملاً مستقل بود به شکلی که حاکمان طاهری بدون دخالت خلفا برای خود جانشین تعیین می‌کردند. حکومت طاهریان در خراسان خصوصاً در زمان عبدالله بن طاهر به دادگری و حمایت از محرومین مشهور بود اما در زمان آخرین حاکم طاهری برخی از گماشتگان او در ولایات، این شیوه پسندیده را به فراموشی سپردند. سرانجام با شروع ضعف خلافت عباسی و ناتوانی آخرین حاکم طاهری، یعقوب لیث صفاری توانست در سال ۲۵۹هـ نیشابور را از محمد بن طاهر بگیرد و این چنین به عمر طاهریان پایان دهد. اما با این وجود، شاخه دیگری از طاهریان که در بغداد مقام شرطگی آن شهر را در دست داشتند همچنان تا سال ۳۰۰هـ در این سمت باقی ماندند. حکومت طاهریان اولین سنگ بنای استقلال ایران پس از ورود اعراب را بنیان نهادند و راه را برای حکومت‌های دیگری مانند صفاریان و سامانیان باز کردند و آغازگر تحولات بنیادین در عرصه فرهنگ و تمدن ایران زمین بودند.

واژگان کلیدی: طاهر، عبدالله، خراسان، شرطگی، بغداد

مقدمه:

پس از آنکه اعراب بر حکومت ساسانیان غلبه نمودند و حکومت مرکزی ایران را از بین بردند، مردم این سرزمین از همان ابتدا به تبعیت از آنان راضی نبوده و اندیشه‌های آزادی از زیر سلطه اعراب را در سر می‌پروراندند و به بهانه‌های مختلف در صدد رسیدن به این مهم بودند. سرانجام در اوایل قرن سوم هجری و پس از دو قرن تلاش آشکار و پنهان برای کسب استقلال، فردی به نام طاهر بن حسین در سرزمین خراسان اولین سنگ بنای این استقلال را بنیان نهاد. طاهر توانست فرمان حکومت خراسان و در واقع تمام سرزمین‌های شرقی خلافت را از خلیفه عباسی، مأمون دریافت نماید. حکومت این فرد بر خراسان شروع تحولات اساسی در حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی در قسمت شرقی خلافت اسلامی بود

به شکلی که آغاز حکومت طاهریان به نوعی از اعتبار و اهمیت خاصی برخوردار است چراکه روح حیات تازه‌ای را پس از گذشت چند قرن به این سرزمین بخشید. حکومتی که طاهر به وجود آورد هرچند به صورت ظاهری وابسته به خلافت عباسی بود اما در واقع در امور داخلی خود کاملاً از حکومت مرکزی مستقل بود به شکلی که افراد خاندان طاهری به راحتی برای خود جانشین تعیین می‌کردند و خلفا فقط مهر تأیید را بر آن می‌زدند. این استقلال نسبی طاهریان به دنبال رشد فضای سیاسی ایران آن زمان سبب گردید تا به دنبال حکومت طاهریان، حکومت‌های دیگری در این سرزمین شکل بگیرند که خود را معارض با خلافت عباسی دانسته و حتی برای نابودی خلافت اسلامی به تجهیز سپاه پرداختند و به سوی بغداد لشکر کشیدند. انجام چنین حرکت‌هایی در مقابله با سلطه اعراب بر سرزمین ایران، به نوعی نتیجه جسارت طاهربن حسین در برانداختن نام خلیفه عباسی از خطبه بود، زیرا این عمل او طغیان آشکار بر ضد خلیفه به حساب می‌آمد، کاری که پس از دو قرن تلاش، تنها طاهر توانست با جسارت تمام آن را به انجام برساند و نام خلیفه را از خطبه بیندازد و به این شکل راه را برای استقلال طلبی افرادی مانند یعقوب لیث صفاری بگشاید. در این نوشته سعی شده در ابتدا تصویری روشن از اوضاع خراسان تا قبل از ظهور طاهر بن حسین نشان داده شود و پس از آن به شرح اتفاقات و همچنین اقدامات بنیانگذار سلسله نیمه مستقل طاهری از زمان کودکی او تا زمانی که به عنوان سردار خلیفه توانست در جنگ برادر کشی پیروز گردد و خلیفه اسلامی امین را به قتل رساند پرداخته شده است. در ادامه به بررسی چگونگی شکل‌گیری حکومت طاهر در خراسان و پس از آن شرح وقایع و اقدامات تک تک افراد خاندان طاهری به عنوان حاکم خراسان پرداخته شده که چون از فصل‌های اصلی تحقیق به حساب می‌آید سعی شده که منابع اصلی مورد استفاده قرار بگیرد. مقابله حاکمان طاهری با شورش خوارج که از همان ابتدا به عنوان یکی از وظایف آنان به حساب می‌آمد و همچنین سایر اقدامات آنها مانند سرکوب قیام خرمینان و علویان مخالف خلافت عباسی، از مطالب دیگر این نوشته می‌باشد. همچنین با توجه به اینکه طاهریان از زمان جدشان طاهر که بغداد را فتح نمود، مقام شرطگی این شهر را در طول سالیان دراز در دست داشته‌اند و همیشه حکام طاهری فردی را به بغداد می‌فرستادند تا این مقام را در دست بگیرد، گزارش کار این شرطگان بغداد و اتفاقات مربوط به زمان آنان از دیگر بخش‌های این نوشته به حساب می‌آید. بررسی نوع سیستم حکومتی و نهادهای اجرایی حکومت طاهریان و در ادامه اوضاع اداری و فرهنگی این حکومت با توجه به نقشی که طاهریان به عنوان اولین حکومت نیمه مستقل ایرانی در تاریخ این سرزمین داشته‌اند، از دیگر مطالبی است که مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. با این حال نپرداختن پژوهش‌های جدید به صورت گسترده و مستقل به تاریخ حکومت طاهریان و یا افراد حکومتی این سلسله، از مهمترین مشکلات این تحقیق به شمار می‌رفت که امیدوارم این نوشته مقدمه‌ای بر پژوهش‌های بعدی دست‌داران فرهنگ و تاریخ این سرزمین و خصوصاً دانشجویان رشته تاریخ در حوزه حکومت طاهریان باشد.

فصل اول:

کلیات تحقیق

(۱-۱) بیان مسأله تحقیق:

دو قرن بعد از حمله اعراب و از بین بردن حکومت ساسانیان در ایران، بلاخره تلاش بزرگمردان این سرزمین برای به دست آوردن استقلال سیاسی از دست رفته، به بار نشست. در زمان خلافت مأمون، فردی ایرانی به نام طاهر بن حسین توانست اولین گام را برای کسب این استقلال بر دارد. طاهر که در خراسان می‌زیست و در یک خانواده اصیل ایرانی رشد یافته بود، در جریان اختلاف مأمون با برادرش امین که خلافت را در دست داشت و در بغداد به سر می‌برد، توانست با نشان دادن لیاقت خود، سپهسالاری لشکر مأمون برای جنگ برادر کشی را به دست آورد. طاهر در ادامه با فتح بغداد و استوار نمودن پایه‌های خلافت مأمون، توانست حکم امارت خراسان را از این خلیفه عباسی دریافت نماید. طاهر بعد از آمدن به خراسان در سال ۲۰۷ با جسارت تمام نام خلیفه را از خطبه انداخت و این‌چنین استقلال حکومت خود را از خلافت عباسی اعلام داشت. با توجه به اهمیت این اقدام طاهر، بررسی شرایط ایران آن زمان که زمینه‌های این اعلام استقلال را فراهم آورده بود و همچنین پرداختن به زندگی این فرد، که به‌حق می‌توان او را از بزرگترین مردان تاریخ ایران دانست، ضروری می‌نماید. اما با این وجود در این رابطه و همچنین اقدامات جانشینان طاهر بن حسین در خراسان و بغداد، تحقیقی که شایسته این خاندان حکومتی باشد انجام نگرفته است. ما در این تحقیق به دنبال شناخت بیشتر طاهر بن حسین و همچنین سایر خاندان طاهری هستیم که سولاتی را هم برای شروع کار خود آماده کرده‌ایم. در رابطه با این موضوع مهمترین سوال می‌تواند، نقش طاهر بن حسین در تشکیل حکومت طاهریان و همچنین بررسی ساختار این حکومت به عنوان اولین حکومت نیمه‌مستقل ایرانی پس از فروپاشی حکومت ساسانیان در این سرزمین باشد.

(۲-۱) اهمیت تحقیق و انگیزه انتخاب آن:

با تأسیس حکومت نیمه مستقل طاهریان، به نوعی بزرگترین ضربه بر خلافت عباسی وارد آمد چراکه نه تنها از آن زمان به بعد خلفا حق انتخاب حاکم برای سرزمین ایران را نداشتند بلکه این حکومت ایرانی راه را برای تشکیل حکومت‌های ایرانی دیگر از جمله صفاریان و سامانیان باز کرد. به عبارتی حکومت طاهریان در آینده‌ای نه‌چندان دور الگویی برای سایر حکومت‌های ایرانی شد، که برخی از آنان حتی با خلافت قطع ارتباط کرده و در صدد احیای شاهنشاهی به مانند حکومت‌های ایران باستان برآمدند. بنابراین شناخت طاهربن حسین به عنوان اولین پرچمدار کسب استقلال سیاسی ایران، بعد از هجوم اعراب و همچنین ساختار تشکیلاتی این حکومت نیمه مستقل ایرانی، از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. با توجه به اینکه در پژوهش‌های اخیر در مورد این حکومت تحقیق جامعی صورت نگرفته است و همچنین عشق و علاقه‌ای که به تاریخ شکوهمند این سرزمین در بنده حقیر وجود دارد، در صدد برآمدم تا گوشه‌ای از تاریخ این سرزمین، تحت عنوان حکومت طاهریان را، به همه تاریخ دوستان ارائه نمایم.

(۳-۱) اهداف تحقیق:

بررسی شرایط سیاسی خراسان به عنوان مکانی که حکومت طاهریان در آن منطقه شکل گرفت، اقدامات طاهربن حسین به عنوان سردار مأمون خلیفه عباسی، چگونگی به دست آوردن حکومت خراسان و کسب استقلال طاهر از خلیفه عباسی، بررسی اقدامات جانشینان طاهر در مقام امیری خراسان و همچنین شرطگی بغداد و در ادامه بررسی اوضاع اداری و فرهنگی حکومت طاهریان، از اهداف این تحقیق به حساب می‌آیند. به عبارتی شناخت حکومت طاهریان خراسان از هنگام شروع کار تا زمان سقوط آن توسط یعقوب لیث صفاری و همچنین بررسی کار شرطگان طاهری بغداد تا زمان عبیدالله بن عبدالله به عنوان آخرین فرد این خاندان در این مقام، از اهداف اصلی این تحقیق به شمار می‌آیند.

(۴-۱) سوالات یا فرضیه‌های تحقیق:

با تحقیقات و بررسی‌های مقدماتی که بر روی موضوع طاهر ذوالیمینین و حکومت طاهریان صورت گرفت سوالات فراوانی در ذهن به وجود آمد که سعی بر آن است تا در آینده به این سوالات پاسخ داده شود. از جمله این پرسش‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

اوضاع سیاسی خراسان تا قبل از به حکومت رسیدن طاهریان به چه صورت بوده است؟ طاهربن حسین که بوده و به چه شکل وارد عرصه سیاست شده است؟ طاهربن حسین چرا به سپهسالاری لشکر مأمون انتخاب گردید و اقدامات او به دنبال گرفتن این منصب چه بوده‌اند؟ مأمون چرا حکومت خراسان را به طاهر داد و علل عصیان طاهر بر ضد خلیفه چه بوده‌اند؟ طاهربن حسین چه نقشی در شکل‌گیری حکومت نیمه مستقل طاهریان خراسان داشت؟ چرا مأمون بعد از مرگ طاهر ذوالیمینین حکومت خراسان را عملاً در بین

خاندان او موروثی نمود؟ رابطه جانشینان طاهر با خلفای عباسی به چه صورت بوده است؟ ساختار حکومتی طاهریان خراسان تا چه حد متأثر از خلافت عباسی بوده است؟ افراد خاندان طاهری در مقام شرطگی بغداد دست به چه اقداماتی زده‌اند؟ اوضاع اداری و فرهنگی در دوره طاهریان به چه صورت بوده است؟

(۵-۱) قلمرو تحقیق:

این تحقیق به لحاظ زمانی حوادث اتفاق افتاده از زمان به تخت نشستن محمد امین خلیفه عباسی (۹۳ق) تا زمانی که آخرین فرد خاندان طاهری یعنی عبیدالله بن عبدالله (۳۰۰) مقام شرطگی بغداد را در دست داشته، شامل می‌شود. همچنین از لحاظ مکانی هم ایالت مهم خراسان و مرکز خلافت عباسی به همراه شهرهای کوچکتری مانند سیستان را شامل می‌شود. البته باید به این نکته نیز توجه نمود که در زمان و مکان یاد شده به شرح حوادثی پرداخته‌ایم که به شکلی بر حکومت طاهریان در خراسان و یا شرطگان طاهری بغداد تأثیر گذاشته‌اند.

(۶-۱) روش تحقیق:

با توجه به موضوع تحقیق که یک موضوعی تاریخی به حساب می‌آید، روش تحقیقی ما توصیفی و تحلیلی می‌باشد. در گردآوری منابع سعی شده است تا از منابع اصلی و اولیه استفاده گردد و با توجه به چنین منابعی به سوالات مطرح شده در طول تحقیق جواب داده شود. البته تا آنجا که امکان داشته در کنار آن منابع، از مجلات و نشریات و مقالات روز نیز استفاده شده است.

(۷-۱) محدودیت‌ها و مشکلات:

همانطور که اشاره شد، کمبود منابع دسته اول در رابطه با این موضوع و نیز عدم پرداختن پژوهشگران معاصر به موضوع حکومت طاهریان و افراد این خاندان، از مهمترین مشکلات تحقیق در این زمینه به حساب می‌آیند. جدای از این موارد عواملی مانند دوری کتابخانه‌های بزرگ از یکدیگر و سخت بودن شرایط عضویت در آنان و همچنین در دسترس نبودن برخی منابع اصلی و عدم ترجمه آنها از عربی به فارسی از دیگر مشکلات پیش روی ما برای انجام این تحقیق بودند.

(۸-۱) پیشینه تحقیق:

می‌توان گفت حکومت طاهریان و تاریخ این خاندان با اینکه نقش ماندگاری در تاریخ این سرزمین دارند، اما در بین حکومت‌های ایران دوره اسلامی تنها حکومتی هستند که از منبع نوشتاری مستقلی برخوردار نیستند. نبود این گونه منابع به نوعی باعث شده تا در بین پژوهشگران معاصر نیز تحقیق جامعی نسبت به

این حکومت شکل نگیرد. با این وجود در لابه‌لای کتابهایی که به تواریخ عمومی مشهور هستند، مانند تواریخ طبری، الکامل ابن اثیر، تواریخ یعقوبی و ... می‌توان به اطلاعات ارزشمندی از این خاندان حکومتگر ایرانی دست یافت.

در میان پژوهشگران معاصر استاد سعید نفیسی، صاحب کتابی یک جلدی تحت عنوان «تاریخ خاندان طاهری» می‌باشند، که با توجه به کمبود منابع در مورد طاهریان، این نوشته ایشان از اهمیت بالایی برخوردار است. این کتاب که چاپ اول آن در سال ۱۳۱۷ شمسی صورت گرفته، شامل سه بخش است که به نوعی به سرگذشت بنیانگذار حکومت طاهریان، پرداخته است. استاد در این کتاب به چگونگی برآمدن طاهریان و تأسیس نخستین سلسله پادشاهی تواریخ ایران دوره اسلامی و خصوصاً از زمان مرگ هارون الرشید در سال ۱۹۳ قمری تا مرگ طاهر بن حسین در ۲۰۷ قمری پرداخته است. استاد بر آن بودند که در جلد دوم این نوشته به تواریخ دیگر خاندان طاهری بپردازند که این خواست او به انجام نرسید. با این حال می‌توان گفت این کتاب یکی از مآخذ مهم و ارزشمند برای حکومت طاهریان به حساب می‌آید.

از دیگر نوشته‌های چند سال اخیر در مورد حکومت طاهریان، می‌توان به کتاب آقای دکتر امیر اکبری اشاره کرد. این کتاب که با عنوان «تاریخ حکومت طاهریان از آغاز تا انجام» منتشر شده است، در آن سعی شده تا جایگاه روشنی از موقعیت سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی خاندان طاهری و نقش آنان در خراسان تبیین گردد.

(۹-۱) نقد و بررسی منابع:

همانطور که اشاره شد، حکومت طاهریان شاید تنها حکومت ایرانی در دوره اسلامی باشد که از منبع تاریخی مستقلی برخوردار نیست، به همین علت برای شناخت بهتر این حکومت باید به تواریخ عمومی مراجعه شود. بنابراین در تحقیق حاضر از منابع تاریخی زیادی استفاده شده که بیشتر تواریخ عمومی بر جای مانده از گذشته می‌باشند که در زیر به معرفی تعدادی از آنها می‌پردازیم.

مروج الذهب مسعودی:

ابو الحسن علی بن حسین بن علی بن عبد الله هذلی در سال ۲۸۷ ه. / ۹۰۰ م. در بغداد به دنیا آمد و در همانجا نیز رشد و نمو کرد. او از نوادگان عبد الله بن مسعود، صحابی بزرگ رسول خدا (ص)، بود و به همین دلیل به مسعودی مشهور شد. مسعودی علاوه بر بهره‌گیری از علوم مختلف مانند لغت، ادبیات، فقه، تواریخ، جغرافیا و فلسفه به زبان‌های فارسی، هندی، یونانی، رومی و سریانی آشنا شد. کسب دانش بیشتر و آشنایی بهتر با فرهنگ‌های مختلف، او را برای سفر به نقاط مختلف جهان علاقه‌مند کرد. مسعودی ابتدا کتابی با عنوان «اخبار الزمان و من اباده الحدثان» در ۳۰ جلد نگاشت، سپس آن را مختصر کرد و «الکتاب الاوسط» نامید، اختصاری از این کتاب را نیز برگزید و «مروج الذهب» نامید. مروج الذهب دارای دو بخش است. در بخش نخست تواریخ خلقت و انبیاء و ملل مختلف تا قبل از بعثت پیامبر (ص) بررسی شده است. بخش دوم کتاب با بعثت پیامبر آغاز و با ذکر حوادث تا سال ۳۳۶ پایان می‌یابد. روش مسعودی در

تاریخننگاری، شیوه موضوعی است، هر چند او بین روش موضوعی و سالشمار جمع کرده و هنگام پرداختن به يك موضوع ترتیب زمانی را رعایت کرده است.

تاریخ یعقوبی:

احمد بن ابی یعقوب اسحاق بن جعفر بن وهب بن واضح نامی است که از یعقوبی در منابع شرح حال یاد می‌شود. وی به عنوان کاتب و اخباری شهرت دارد. لقب نخست، اشاره به شغل دبیری در دربار عباسی است و لقب دوم، به اعتبار مورخ بودن وی و آشنائی او با اخبار تاریخی می‌باشد. یعقوبی در بغداد به دنیا آمده، با این حال تاریخ تولد وی دانسته نیست؛ اما «یاقوت حموی» تاریخ وفاتش را سال ۲۸۴ هجری آورده است. یعقوبی مورخی شیعه مذهب است که آثار تشیع وی در کتاب تاریخش کاملاً روشن است. اخبار وی در داستان سقیفه، برخوردهای خلفا و نیز سیری که از خلافت امیر مؤمنان (ع) بدست می‌دهد، نشان از تشیع کامل، اما تا اندازه‌ای معتدل وی دارد. یعقوبی به عنوان مورخ و جغرافی‌دان شناخته می‌شود. آثار وی نیز در همین دو زمینه تألیف شده است. مهمترین کتاب یعقوبی، کتاب تاریخ اوست که نام مشخصی جز تاریخ الیعقوبی برای آن یاد نشده است. تاریخ یعقوبی، يك دوره تاریخ عمومی است که از هبوط آدم آغاز شده، پس از آن به ظهور اسلام رسیده و حوادث را تا سال ۲۵۹ ادامه داده است. این کتاب در مورد حکومت طاهریان روایاتی را ذکر کرده که جالب توجه می‌باشند. با توجه به تاریخ نگارش این اثر، باید دانست که تاریخ یعقوبی، قدیمی‌ترین تاریخ عمومی است که در تمدن اسلامی نگاشته شده و به دست ما رسیده است. شیوه نگارش این کتاب، شیوه‌ای تاریخی است نه حدیثی، بدین معنا که یعقوبی مانند برخی از مورخان محدث، حوادث تاریخی را به صورت حدیث با ذکر سلسله سند نیاورده، بلکه به عنوان يك مورخ، پس از استفاده از مآخذ مختلف، کتاب خود را تألیف کرده است.

تاریخ طبری:

محمد بن جریر طبری نویسنده تاریخ الرسل و الامم و الملوك در سال ۲۲۴ ه. ق در آمل یکی از شهرهای سرزمین طبرستان - مازندران فعلی - متولد شد. از این رو وی را در انتساب به محل تولدش «طبری» می‌گویند. طبری از نظر مذهبی سنی بوده ولی تعصب شدید نداشته است. او اساساً بعنوان يك سنی معتدل روایات فضائل اهل بیت (ع) را قبول داشته، گو اینکه در اواخر عمر تمایلی نیز از وی به تشیع بروز کرده است.

تاریخ الامم و الملوك مشهور به تاریخ طبری، مهمترین تاریخنامه روایی و سالشمار اسلامی است. این تاریخ دو بخش عمده دارد: بخش پیش از اسلام و بخش پس از اسلام. طبری در بخش اول به مباحث خلقت، پیامبران، اتمهای پیشین، تاریخ و پادشاهان ایران و روم پرداخته است، ترتیب ذکر حوادث در این بخش بر حسب ترتیب انبیاء و جایگاه تاریخی حوادث است. طبری در این قسمت درباره تاریخ ایران اخباری آورده است که در هیچ متن معتبر عربی دیگر دیده نمی‌شود. بخش دوم تاریخ طبری که حوادث دوره اسلامی است، از سال اول هجرت به شیوه سالشمارانه آغاز و به وقایع سال ۳۰۲ ختم شده است. روشی که طبری در تدوین تاریخ بر می‌گزیند، روش محدثین است؛ بدین صورت که با ذکر سلسله سند به ذکر اخبار می‌پردازد. توجه عمده طبری در تاریخ، ذکر امور و شئون سیاسی است نه فرهنگ و تمدن ملتها. این کتاب

نخستین تاریخ کاملی است که به زبان عربی نوشته شده است، از نظر شناسایی تاریخ ایران و حکومت‌های آن حائز اهمیت است. تاریخ طبری دوره نوینی را در تاریخ نگاری اسلامی آغاز کرد و اثر فراوانی بر مورخان پس از خود گذاشت بگونه‌ای که ابن اثیر و ابن کثیر و ابن خلدون در تاریخشان از تاریخ طبری بهره بسیار برده‌اند.

تاریخ گردیزی:

ابو سعید عبد الحی بن ضحاک بن محمود گردیزی، نویسنده کتاب زین الاخبار چندان شناخته شده نیست و جز کتاب زین الاخبار، آگاهی دیگری درباره او به‌ما نرسیده است. در شهر گردیز واقع در جنوب شرقی کابل و بر سر راه سابق غزنین به هندوستان قبل از سال ۴۰۰ هجری ولادت یافت ولی پس از چندی به شهر غزنین پایتخت حکومت غزنویان رفته و در آنجا سکونت اختیار نمود. وی محضر درس استاد ابوریحان بیرونی که در همین ایام در غزنین می‌زیسته را درک کرده است. گردیزی تألیف کتاب تاریخ خویش را در سال ۴۴۲ هجری به نام عز الدوله و زین الملّه عبد الرشید بن محمود بن سبکتکین، سلطان عصر خویش به پایان رساند و نام آنرا از زین الملّه برگرفت و آنرا زین الاخبار نامید. این کتاب به نام مؤلف آن به تاریخ گردیزی نیز شهرت یافته است. نخستین بار بار تولد، محقق روسی قسمتی از فصل «اندر معارف و انساب ترکان» را در کتابی به عنوان شرح سفری در آسیای مرکزی به اندیشه علمی در سال ۱۸۹۴ با ترجمه روسی چاپ کرده است. قسمت‌های دیگر زین الاخبار که مربوط به تاریخ خراسان می‌شود مجدداً توسط محقق مزبور در کتاب ترکستان پیش از دوره مغول در سال ۱۸۹۸ چاپ گردید. مدت‌ها بعد در سال ۱۹۲۸ قسمتی دیگر از این کتاب که مربوط به تاریخ طاهریان می‌شود از فصل «اخبار امرای خراسان» توسط محمد ناظم هندی در برلین و سال‌ها بعد در ایران چاپ گردید. گردیزی قسمت اول از کتاب تاریخ خویش را به مسائل عمومی تاریخ ایران اختصاص داده و به سبک و شیوه تواریخ عمومی، تاریخ عالم را از اولین پادشاهان داستانی ایران آغاز کرده است. گردیزی همه عالم و جهان را ایران میدانست. وی ضمن اشاره به زمان فتح خراسان توسط مسلمین جدولی از امرایی که توسط خلفا به این دیار گسیل می‌شدند رسم نموده و به شرح آن پرداخته است. در این قسمت پیرامون قیام ابو مسلم در خراسان و همچنین حکومت مأمون و پس از آن سلسله طاهریان در خراسان مطالبی یافت می‌شود. گردیزی در تألیف تاریخ خویش از منابع کتبی و شفاهی استفاده کرده است. پرداختن به رئوس مطالب و وقایع تاریخی و پرهیز از تطویل در کلام یکی از ویژگی‌های نثر گردیزی است. با این حال، مؤلف زین الاخبار به روایات رسیده (چه کتبی و چه شفاهی) اعتماد کرده و آنها را بدون تحلیل و ریشه‌یابی به اختصار ضبط نموده است و به علت همین عدم توجه به علل پنهانی وقایع است که باید او را یک مورخ ساده‌نگر دانست. وی بسیاری از داستان‌های تاریخی را که با اندکی تأمل کذب آن آشکار می‌گردد باور نموده است.

الکامل ابن اثیر:

کتاب «الکامل فی التاریخ» اثر عز الدین ابو الحسن علی بن محمد معروف به ابن الاثیر (م ۶۳۰ هـ) مشهورترین کتاب وی و جامع‌ترین تاریخ عمومی است که بیشتر آن درباره تاریخ اسلام است. ابن اثیر کتاب خود را از نخستین روزگار آغاز کرده و تا پایان سال ۶۲۸ هـ. ق. برابر ۱۲۳۰ م یعنی دو سال پیش

از مرگش ادامه داده است. منبع اصلی وی تا اواخر قرن سوم، تاریخ طبری بوده است اما روش او را در ذکر روایات مختلف درباره يك واقعه رعایت نکرده بلکه کامل ترین روایات را گرفته یا روایتی را که به نظر او درست‌تر بوده با آنچه خود از منابع دیگر یافته ذکر کرده است. گاه نیز اگر مجبور گشته روایتی را ذکر کند که در صحت آن تردید داشته، نظر خود را نیز درباره آن آورده یا متذکر شده که درباره این واقعه، اخبار مختلف در دست است.

الکامل در ذکر تاریخ اسلام بر حسب سنوات یا به شیوه سالشمار تنظیم شده است. از ویژگی‌های این کتاب، ضبط بعضی از اسامی اشخاص و امکانه است که در پایان وقایع هر سال یا هر فصل از کتاب نام‌ها را با حرکات یا اعراب آورده و ابهام در تلفظ آن واژه را برطرف کرده است همچنین وقتی فتح شهر یا ناحیتی را بیان می‌کند نام آنجا را شرح می‌دهد و وجه تسمیه آن را بیان می‌کند. ابن اثیر گر چه در تدوین مطالب هفت جلد اول کتاب خود مطالب طبری را پایه قرار داده، از منابع دیگری مانند ابن کلبی، بلاذری، مبرّد و مسعودی نیز استفاده کرده و بر نوشته طبری افزوده است. اهمیت الکامل جز آنچه گفته شد بیشتر به خاطر اشمال بر ذکر وقایعی است که در آثار دیگران دیده نمی‌شود یا کمتر بدان پرداخته‌اند. الکامل را باید تنها کتابی دانست که به همه دولت‌های اسلامی در تمامی سرزمین‌ها پرداخته است.

تاریخ فخری:

جلال الدین صفی الدین ابو جعفر محمد بن تاج الدین علی بن محمد بن رمضان معروف به ابن طقطقی (۶۶۰-۷۰۹ ق/۱۲۶۲-۱۳۰۹ م) ، عالم، ادیب، مورخ، نویسنده و نقیب سادات علوی عراق. نسب او به قاسم رسی می‌رسد. کتاب او «الفخری فی الآداب السلطانیة و الدول اسلامیة» نام دارد که گاه آن را به اختصار، الفخری گویند. این کتاب کهن ترین اثر سیاسی تاریخی پس از فروپاشی خلافت عباسیان است که از يك مقدمه کوتاه و ۲ فصل تشکیل می‌شود. فصل یکم، پند و اندرزهایی است که برای فرمانروایان و دولتمردان سودمند است. فصل دوم، گزارش تاریخ اسلام از آغاز تا سقوط بغداد به دست هولاکوخان مغول در جمادی الثانی ۶۵۶ ق/ژوئن ۱۲۵۸ م است. با این حال این اثر شامل برخی لغزشهای تاریخی نیز می‌باشد.